

Галина Попадинець
Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут права, психології та інноваційної освіти,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права,
popadynets2010@ukr.net

ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

<http://doi.org/10.23939/law2021.31.090>

© Попадинець Г., 2021

Сьогодні реальною вимогою часу є пріоритет права над політикою сваволі влади, що визначає устрій будь-якої правової держави. Ідея правової держави нерозривно пов'язана з ідеєю суверенності народу, підпорядкуванням держави суспільству. Реалізація принципів правової держави, яка фактично обмежує себе правами і свободами людини, верховенство права як загальногуманістична цінність приводять до розширення сфери приватно-правового регулювання, яке виникає переважно між суб'єктами громадянського суспільства, забезпечуючи умови його функціонування.

В Україні постійно відбуваються державно-політичні, соціально-економічні та правові зміни, що характеризують етап творення громадянського суспільства. Цей етап потребує нових підходів до вирішення фундаментальних проблем формування моральних і правових ідеалів суспільства, високої правосвідомості, сучасного правового мислення та правової культури. У контексті сучасного розвитку суспільства процеси все більше узалежнюються від креативного потенціалу людини, її діяльності, здатності реагувати на постійнозмінну реальність, на запити сучасності.

Нове розуміння правового мислення характеризує його як найвищу аналітичну можливість особистості, як суб'єкта правовідносин, який функціонує та розвивається задля духовно-практичного вирішення різноманітних соціально-правових протиріч, як феномен духовного світу людини, як світоглядно-правову систему координат, у масштабах якої формується позитивно-стійке ставлення особистості до права як до ідеї повинного, випрацьовується повинне, бажане ставлення людини до навколишнього світу. Правове мислення громадянського суспільства в Україні є чинником формування правової культури і розбудови демократичної та правової держави, оскільки без правової культури держава не може вважати себе правовою.

Ключові слова: право; правова держава; громадянське суспільство; правове мислення; правова культура; духовні цінності; справедливість; правосвідомість.

Постановка проблеми. Сучасне розуміння громадянського суспільства характеризує його як суспільство із розвиненими соціально-економічними, політичними, правовими та духовними відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права, як систему самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів та відносин, що забезпечують

умови для реалізації приватних інтересів та потреб індивідів і колективів, як середовище, в якому сучасна людина законно задовольняє свої потреби, розвиває свою індивідуальність, усвідомлює цінності групових акцій і суспільної солідарності. Тому актуальним стає дослідження правового мислення громадянського суспільства, що зумовлено базисними змінами, які сприяють самореалізації активного суб'єкта суспільних відносин та впливають на формування правової культури.

Аналіз дослідження проблеми. Правове мислення громадянського суспільства стало предметом дослідження О. Бандури, С. Максимова, М. Патеї-Братасюк, О. Петришина, О. Скакун, М. Цвіка. Сучасні дослідження категорії “правова культура” здійснювали В. Бачинін, Д. Керімов, М. Козюбра, М. Костицький, В. Нерсесянц, М. Патеї-Братасюк, О. Скакун та інші науковці, в роботах яких правова культура визначається як сукупність досягнень суспільства, його соціальних груп та громадян у галузі регулювання суспільних відносин.

Мета статті – дослідити вплив правового мислення громадянського суспільства на становлення і розвиток правової культури.

Виклад основного матеріалу. Найпоширенішим підходом до розуміння громадянського суспільства є його ототожнення із позадержавною сферою соціуму, що має такі ознаки: демократичність, відкритість, плюралізм, свобода вибору, пріоритетність права.

Оскільки громадянське суспільство існує водночас як у політико-правовому, так і в культурному вимірах, його характеризують як суспільство правових осіб, “в якому реалізовано принцип панування права, тобто всі суб'єкти підкоряються праву не за примусом, а за переконанням, правова реальність, що існує у суспільстві, дозволяє їм безперешкодно виражати свою думку, приймати власні рішення, почувати себе самостійними і незалежними від волі держави” [1, с. 257].

С. Максимов зазначає, що головними компонентами або умовами існування громадянського суспільства є неінституційні, основані на принципі автономії розуму: правова людина – автономна особа, як суб'єкт права, “витребувач” права; правова свідомість як цільова ціннісна установка на безумовне визнання прав людини і неупереджена думка як комунікативна умова існування [1]. Основні характеристики, що стосуються людини, зокрема її природного суверенітету, свободи і незалежності, переносяться і на громадянське суспільство. Тому категорія “громадянське суспільство” передбачає появу людини, яка усвідомлює себе незалежною та активною особистістю, що наділена певними правами та свободами, можливістю самостійно та відповідально брати участь в житті суспільства та держави, відповідати за вибір своєї поведінки під захистом права.

У громадянському суспільстві людина розглядається як одиниця певної функціональної єдності, носій рольових навантажень та властивостей. У першій субстанційній якості вона виступає суб'єктом моральної поведінки, у другій – правової. Тобто мораль є законом єдності людей як “божих створінь”, право – законом політичної функціональної доцільності. Моральна поведінка орієнтована на свідоме добровільне (навіть превентивне) врахування інтересу іншого за рахунок обмеження власного. Право, навпаки, виступає зовнішнім регулятором (примусовим обмежувачем) приватних домагань у разі конфлікту чи конкуренції інтересів. Мораль орієнтує на “твою” користь, право відстоює “мою” [2, с. 189]. Отже, моральність є внутрішньою “програмою”, на основі якої діють учасники відносин, вільно вибираючи напрям, форму і зміст власної поведінки у різноманітних конкретних обставинах. Тому сьогодні, коли відбувається розбудова українського громадянського суспільства, все актуальнішою стає проблема виховання правової культури особистості, здатної самостійно брати участь у суспільних справах: ініціативної, самостійної, з почуттям власної гідності та розвиненим правовим мисленням.

Сьогодні назріла необхідність замінити старі стереотипи мислення новими, сучасними, оскільки науковці характеризують правове мислення як соціальний фактор, який опосередковує дію права та механізми формування правомірної поведінки [3], як тлумачення норм права, коли з одних

думок виводяться інші, які містять нове знання – знання про зміст норм права [4], як результати регулятивної та ідеологічної дії права на свідомість та поведінку учасників реалізації правових норм, що не вкладається у межі правового регулювання [5].

Нове розуміння правового мислення характеризує його як найвищу аналітичну можливість особистості, як суб'єкта правовідносин, який функціонує та розвивається у напрямі духовно-практичного вирішення різноманітних соціально-правових суперечностей, як феномен духовного світу людини, як світоглядно-правову систему координат, у масштабах якої формується позитивно-стійке ставлення особистості до права як до ідеї повинного, випрацьовується повинне, бажане ставлення людини до навколишнього світу [6].

Отже, сучасне розуміння правового мислення характеризує його як специфічну форму соціального мислення, яке за своєю основою спрямоване на пізнання навколишньої соціально-правової дійсності. Тому можна вважати, що об'єктом пізнання правового мислення, як і інших елементів правової сфери духовного світу людини, є правова реальність, завдяки якій людина зіставляє думки, тобто судить, робить умовиводи, з одних думок виводить інші, в яких міститься нове знання.

Крім того, пізнання правової реальності ґрунтується на розумінні сутності ціннісно-ідеальних основ буття, які відіграють роль моральних критеріїв соціальної організації суспільства. Ми поділяємо думку, відповідно до якої “правове мислення – це активний процес безпосереднього та опосередкованого сприйняття правової реальності в чуттєво-мисленневих образах, в поняттєвому вираженні. Це інтелектуальна активність в правовій сфері, що проявляється в осягненні смислу права, в праворозумінні, його інтерпретації, правозастосуванні тощо” [7, с. 154].

З огляду на сказане, можна вважати, що предметом правового мислення є пізнання світу права, здійснюване відповідно до ціннісно-ідеальних основ буття. І саме правове мислення можна ідентифікувати як духовну, інтелектуальну діяльність, спрямовану на пізнання навколишньої соціально-правової реальності. Результатом зазначеної діяльності є розроблення правової ідеї, в параметрах якої, за активної участі правової свідомості, правового світогляду, правового менталітету, правової культури здійснюється соціально-правова організація життєдіяльності особистості та суспільства.

Ключовими цінностями правового мислення громадянського суспільства є *свобода*, обтяжена мірою персональної відповідальності, справедливість, честь, гідність, які формують правову культуру. О. Бандура зазначає, що у громадянському суспільстві право людини на особисту свободу обмежується правом інших. ... Тут діє принцип “бути у самому собі іншим – первинний сенс ставлення до іншого” [8]. Свобода є фундаментальною цінністю для людини, яка визначає сутність людини, що складається з її здатності мислити і діяти відповідно до своїх намірів, бажань та інтересів, а не внаслідок якогось примусу. Ідеї прав людини, конституціоналізму, свободи, партнерських відносин “держави – громадянське суспільство” у сучасній Україні актуалізувалися після Помаранчевої революції 2004 р. та набули для великої кількості громадян реального змісту, а не залишилися суто декларативними, що і накопичило протестний потенціал. Проте патерналістські відносини між державою та громадянським суспільством в Україні ще досі доволі відчутні.

Пріоритетною цінністю правового мислення громадянського суспільства є *справедливість*, яку можна розуміти як прагнення діяти відповідно до прав і обов'язків, віддаючи кожному своє і забезпечуючи умови для кожного. Згідно з Ульпіаном (Д.1.1.1.10): “Справедливість – це постійна і невинна воля наділяти кожного його правом” [9, с. 41–42]. Як зазначає Дж. Роулз, “конституційна теорія громадянської непокори ґрунтується цілком на концепції справедливості” [10]. З цих причин в українському суспільстві на несправедливість люди реагують обуренням і протестами.

Отже, в основі правового мислення громадянського суспільства фундаментальні цінності – свобода і справедливість, які є основоположними принципами права, навколо яких об'єднуються люди на добровільних засадах. Справедливі мотиви громадянського суспільства покладені в основу права і проявляються у правовому мисленні, що формує правову культуру.

Зазначимо, що громадянське суспільство характеризується високим рівнем індивідуальної та колективної правосвідомості. Саме у межах правосвідомості формуються такі правові цінності, як справедливість, рівність, свобода, честь, гідність, що справляють вплив на розвиток усієї правової системи держави, правове мислення громадянського суспільства загалом та забезпечують розвиток правової культури. Завдяки розвиненій правосвідомості людина громадянського суспільства здатна осмислювати та оцінювати правову дійсність, яка її оточує, приймати рішення та вчиняти дії, які мають правові наслідки. Важливу роль відіграє і громадянська правосвідомість представників органів державної влади, оскільки вся їхня професійна діяльність повинна бути побудована на відповідному сприйнятті та належній оцінці інтересів суспільства та держави. Нинішні українські реалії свідчать про те, що в нашій державі необхідно доволі гостро поставити питання про запровадження заходів підвищення рівня правосвідомості державних службовців, які вступають на державну службу.

Оскільки правову культуру розглядають як різновид загальної культури, що складається з духовних та матеріальних цінностей, які стосуються правової дійсності, то у громадянському суспільстві головним механізмом регулювання суспільного життя виступають і певні зразки культури, правові ідеали, принципи і норми, а також “прості” громадянські якості (гуманність, порядність, чесність, довіра, відповідальність тощо), які людина виховує в собі. Правова культура не має власної предметності, це один із аспектів загальнолюдської культури, втіленої у праві та юридичній практиці, що вбирає в себе лише те, що є прогресивним, соціальним, корисним і цінним. Правова культура – не тільки результат, але й спосіб діяльності, і в цьому розумінні характеризується як спосіб мислення, норми та стандарти поведінки. Саме соціально-культурний фактор безпосередньо впливає на правове мислення, втілюючи у правових нормах цінності національного духу, правового менталітету.

Яскравим прикладом взаємозв’язку правових норм із явищами соціально-культурної природи є правова акультурація у правотворчості. Перед тим як вдатися до апробації закордонних норм у правотворчості, необхідно детально проаналізувати правові реалії сьогоденного життя та ступінь готовності вітчизняного правового поля до запозичення закордонних правових явищ, оскільки кожна правова культура є індивідуальною і те, що функціонує в одній правовій системі доволі ефективно, може в іншій правовій системі стати умовою виникнення правового регресу. Тому правове мислення акцентує на соціально-культурних чинниках права, гармонії “букви” та “духу” права, розуміння права як інтелектуального, творчого процесу.

Окрім того на рівні громадянського суспільства утворюється універсальна ціннісна модель, яка дає змогу не тільки оцінювати дії державної влади із позицій “загального блага”, але й змушувати державу дотримуватися цих цінностей у своїй діяльності. Сила й ефективність громадянського суспільства проявляються саме через колективне критичне мислення, яке є рефлексивним мисленням, тобто мислення яке перевіряє, аналізує само себе, у якому знання є відправною точкою для використання когнітивних технік та стратегій, що приводить до імовірнісної оцінки та логічного висновку, яким об’єкт керується під час прийняття рішення [11, с. 17]. Сутність критичного мислення полягає у розширенні меж знання, передусім, щоб забезпечити себе захистом від намагання деструктивного впливу як на загальні рішення держави, так і на формування сприйняття картини світу загалом [6, с. 101].

Однією із необхідних умов та ознакою сформованості правового мислення громадянського суспільства є самоорганізація громадян. Наприклад, одна із соціально-економічних організацій захисту інтересів саме найманих працівників – профспілки, які є масовими громадськими організаціями найманих працівників, об’єднаних спільністю інтересів у процесі праці, метою яких є постійне поліпшення умов життя і праці своїх членів та їхніх сімей. Дослідники вважають здатність

населення країни до самоорганізації принциповою ознакою, за якою можна робити висновки про розвиток громадянського суспільства та правової культури в цій країні.

Висновки. Отже, правове мислення громадянського суспільства характеризується пізнанням права як ідеї, високим рівнем правосвідомості громадян, соціальною відповідальністю, здатністю відстоювати свої права й свободи, а також конструктивно взаємодіяти із державою. За таких умов формується людина нового типу із високою правовою культурою. Цей процес тривалий і охоплює усі без винятку складові життя суспільства і держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Максимов С. (2002). *Правовая реальность: опыт философского осмысления: монография*. Харьков: Право. 328 с.
2. Миронова Г. (2007). *Метафізичний реалізм – актуальна парадигма сучасного праворозуміння. Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)*. Львів: Край. С. 181–196.
3. *Загальна теорія держави і права (2009): підручник*. Харків: Право. 584 с.
4. Котюк І. (2008). *Курс правознавства*. Київ: Версія, 234 с.
5. Скібіна О. (2004). *Конституційний механізм реалізації права громадян на участь в управлінні державними справами*. Харків: Національна юридична академія України. Вип. 66. С. 158–163.
6. Андрушко І. (2012). *Правове мислення у контексті герменевтики права. Держава і право: 01/2012*. Вип. 55. С. 100–105.
7. Братасюк М. (2005). *Значення поглядів Є. Ерліха на особливості юридичного мислення в контексті правової культури постмодерну. Проблеми філософії права*. Том III. № 1–2. С. 152–156.
8. Бандура О. (2010). *Істина як загальнолюдська та правова цінність. Право України*. № 2. С. 88–95.
9. Радбрух Г. (2004). *Філософія права*. Москва. 238 с.
10. Роулз Дж. (1995). *Теорія справедливості*. Новосибірск. 536 с.
11. Актон Л. (1998). *Свобода: головна політична цінність*. Київ: Смолоскип. 598 с.

REFERENCES

1. Maksimov S. (2002). *Pravovaya realnost: opyt filosofskogo osmusleniya: monografiya* [Legal reality: the experience of philosophical comprehension]. Xarcov: Pravo, 328 p.
2. Mironova G. (2007). *Metafizichnuy realizm – aktualna paradugma sychasnogo pravorozyminnya* [Metaphysical realism is an actual paradigm of modern legal understanding]. Antropologiya prava: filosofskuy ta yuruduchnuy vumiru (stan, problemu, perspektuvu. Lviv: Kray, pp. 181–196.
3. Zagalna teoriya prava (2009). *General theory of state and law*: pidrychnuk. Xarkiv: Pravo, 584 p.
4. Kotuyk I. (2008). *Kyrs pravoznavstva* [Jurisprudence course]. Kuiv: Versiya, 234 p.
5. Skibina O. (2004). *Konstutytsiynuy mehanizm realizatsiyi prava gromadyan na ychast v upravlinni derzavnumu spravamu* [Constitutional mechanism for exercising the right of citizens to participate in the management of state affairs]. Xarkiv: Natsionalna yuruduchna akademiya Ukrainu, Vup. 66, pp. 158–163.
6. Andryuchko I. (2021, January 1). *Pravove muslennya y konteksti germenevtuku prava* [Legal thinking in the context of hermeneutics of law]. Derzava I pravo, Vup. 55, pp. 100–105.
7. Bratasyuk M. (2005). *Znachennya poglyadiv E. Erlich na osoblivosti yuruduchnoho muslennya v konteksti pravovoi kyltyru postmoderny* [The significance of E. Ehrlich's views on the features of legal thinking in the context of postmodern legal culture]. Problemu filosofii prava, T. III, No. 1–2, pp. 152–156.
8. Bandyra O. (2010). *Istuna yak zagalholjudska ta pravova tsinnist* [Truth as a universal and legal value]. Pravo Ukrainu, No. 2, pp. 88–95.
9. Radbrych G. (2004). *Philosophiya prava* [Philosophy of law]. Moskva, 238 p.
10. Roylz Dz. (1995). *Teoriya spravedlivosti* [The theory of justice]. Novosibirsk, 536 p.
11. Akton L. (1998). *Svoboda: holovna polituchna tsinnist* [Freedom: the main political value]. Kuiv: Smolokup, 598 p.

Дата надходження: 16.06.2021 р.

Halina Popadynets

Institute of Law, Psychologists and Innovative Education,
Lviv Polytechnic National University,
Cand. philos.

**LEGAL THINKING OF CIVIL SOCIETY AS A FACTOR
IN THE FORMATION OF LEGAL CULTURE**

Today, the real requirement of the time is the priority of law over the policy of arbitrariness of power, which determines the structure of any rule of law. The idea of the rule of law is inextricably linked with the idea of the sovereignty of the people, the subordination of the state to society. The implementation of the principles of the rule of law, which in fact limits itself to human rights and freedoms, the rule of law, as a general humanistic value, lead to the expansion of private law regulation, which arise mainly between civil society, providing conditions for its functioning.

State and political, socio-economic and legal changes are constantly taking place in Ukraine, which characterize the stage of creation of civil society. This stage requires new approaches in solving the fundamental problems of forming the moral and legal ideals of society, high legal awareness, modern legal thinking and legal culture. In the context of modern development of society, there is an increasing dependence of processes on the creative potential of man, his activities, the ability to respond to ever-changing reality, to the demands of modernity.

The new understanding of legal thinking characterizes it as the highest analytical ability of the individual, as a subject of legal relations, which functions and develops in line with the spiritual and practical solution of various socio-legal contradictions, as a phenomenon of the spiritual world of man, as a worldview a positive and stable attitude of the individual to the law as to the idea of the guilty is formed, the guilty, desirable relation of the person to the world around is developed. The legal thinking of civil society in Ukraine is a factor in the formation of legal culture and the development of a democratic and legal state, because without legal culture the state cannot consider itself legal.

Key words: law; rule of law; civil society; legal thinking; legal culture; spiritual values; justice; legal awareness.